

РОЗВИТОК ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

THE DEVELOPMENT OF NATURE CONSERVATION FUND OF UKRAINE

У статті здійснено оцінювання сучасного стану природно-заповідного фонду України. Проаналізовано основні показники розвитку національних парків, природних та біосферних заповідників України за роки їх існування.

Визначено рівень зосередженості заповідників та природних національних парків по регіонах держави, оцінено рівень навантаження на персонал об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, проаналізовано їх основні показники. Зроблений висновок про необхідність поліпшення фінансового забезпечення розвитку природно-заповідного фонду України.

Ключові слова: *природно-заповідний фонд, заповідник, національний парк, регіон, оцінка.*

Актуальність проблеми (постановка проблеми). Світова і національна природоохоронна практика свідчить, що гарантією забезпечення збалансованого землекористування, збереження унікальних і типових природних ландшафтів та скорочення темпів втрати біорізноманіття є створення науково обґрунтованої мережі природоохоронних територій як базового елементу екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку окремих регіонів і всієї країни [1, с. 23-29].

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю наукового обґрунтування ролі і місця установ природно-заповідного фонду у розвитку сучасного рекреаційного господарства, а також необхідністю пошуку механізмів та інструментів забезпечення ефективного екологічно безпечного використання рекреаційних ресурсів об'єктів природно-заповідного фонду.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Проблематика еколого-економічного регулювання процесів функціонування і розвитку природно-заповідних територій перебуває у полі зору багатьох учених-економістів, зокрема, формування розвитку заповідних територій стали предметом досліджень таких фахівців, як В. Борейко [2], В. Горлачук [3], М. Гродзинський [4], О. Деркач [7], О. Коваленко [6], та ін., в яких обґрунтовано, що національна конкурентоспроможність є підставою активного розвитку заповідної справи. Вчені дослідили тісну взаємозалежність між станом природного довкілля та соціально-економічним розвитком суспільства, якістю життя населення.

На нашу думку, неможливо вирішити дане питання без детального аналізу сучасного стану заповідників та національних природних парків України, що дасть можливість обґрунтувати практичні рекомендації здійснення рекреаційної діяльності на природоохоронних територіях і впровадження механізмів стратегічного управління, спрямованих на підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів.

Формулювання мети. Метою роботи є дослідження оцінки стану діяльності територій природно-заповідного фонду України, що дозволить визначити параметри оптимізації еколого-економічної структури та напрями удосконалення рекреаційного використання ресурсів природно-заповідного фонду.

Викладення основного матеріалу дослідження. На території сучасної України функціонує 42 національних природних парків, 18 природних та 4 біосферних заповідників.

Усі національні природні парки були утворені після 1980 року. Найбільшим серед них є Національний природний парк «Подільські Товтри», найстарішим – Карпатський національний природний парк (табл. 1).

Найстарішими серед заповідників є Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна, утворений у 1898 році; Кримський природний заповідник та Канівський природний заповідник Київського університету ім. Тараса Шевченка, утворені у 1923 році, а також Чорноморський біосферний заповідник, утворений у 1927 році (табл. 2).

Найбільшими серед природних заповідників є Кримський природний заповідник, Рівненський природний заповідник та Природний заповідник «Древлянський».

Біосферні заповідники усі мають значні площі: більше 30,0 тис. га.

Таблиця 1

Загальна характеристика найбільших національних природних парків України

Назва парку	Рік утворення	Площа природно-заповідного фонду, га	Кількість рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, од.	Кількість видів рослин, занесених до Червоної книги України, од.	Кількість видів тварин, занесених до Червоної книги України, од.
Карпатський національний природний парк	1980	50495,0	20	94	65
Шацький національний природний парк	1984	48977,0	16	42	70
Національний природний парк «Синевир»	1989	43000,0	19	53	44
Азово-Сиваський національний природний парк	1993	52154,0	5	7	37
Національний природний парк «Подільські Товтри»	1996	261316,0	...	...	11
Національний природний парк «Святі Гори»	1997	40448,0	16	56	91
Національний природний парк Ужанський	1999	39159,3	8	78	86
Національний природний парк «Сколівські бескиди»	1999	35261,0	9	40	53
Національний природний парк «Гуцульщина»	2002	32271,0	20	76	83
Мезинський національний природний парк	2006	31035,2	8	17	82
Національний природний парк «Прип'ять-Стохід»	2007	39315,5	5	38	38
Національний природний парк «Білобережжя Святослава»	2009	35223,1	2	17	88
Приазовський національний природний парк	2010	78126,9	...	...	...
Всього	x	1131032,5	102	367	336

Примітка: складено автором за даними Державної служби статистики України [2].

Перелік та основні показники природних та біосферних заповідників України

Назва заповіднику	Рік утворення	Площа природно-заповідного фонду, га	Кількість рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, од.	Кількість видів рослин, занесених до Червоної книги України, од.	Кількість видів тварин, занесених до Червоної книги України, од.
1	2	3	4	5	6
ПРИРОДНІ ЗАПОВІДНИКИ					
<i>Утворені до 1960 року</i>					
Кримський природний заповідник	1923	44175,0	13	127	93
Канівський природний заповідник Київського університету ім. Тараса Шевченка	1923	2027,0	7	23	61
<i>Утворені з 1961 по 1980 рік</i>					
Український степовий природний заповідник	1961	3335,7	17	64	36
Луганський природний заповідник	1968	5403,0	14	54	94
Поліський природний заповідник	1968	20104,0	8	27	16
Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник	1973	14523,0	13	95	65
Природний заповідник «Мис Мартьян»	1973	240,0	6	70	56
Карадагський природний заповідник НАНУ	1979	2874,2	15	117	208
<i>Утворені з 1981 по 2000 рік</i>					
Природний заповідник «Розточчя»	1984	2084,5	9	26	49
Природний заповідник «Медобори»	1990	10521,0	5	43	20
Природний заповідник «Горгани»	1996	5344,6	2	35	33
Природний заповідник «Сланецький степ»	1996	1675,7	7	21	53
Опукський природний заповідник	1998	1592,3	4	26	91
Казантипський природний заповідник	1998	450,1	7	26	48
Рівненський природний заповідник	1999	42274,2	14	48	74

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6
<i>Утворені після 2000 року</i>					
Черемський природний заповідник	2001	2975,7	11	62	72
Природний заповідник «Древлянський»	2009	30872,8	...	...	...
Усього	X	194232,2	73	424	349
БІОСФЕРНІ ЗАПОВІДНИКИ					
<i>Утворені до 1960 року</i>					
Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна	1898	33307,6	4	17	26
Чорноморський біосферний заповідник	1927	109254,8	1	28	45
<i>Утворені з 1961 по 1980 рік</i>					
Карпатський біосферний заповідник	1968	58035,8	38	184	76
<i>Утворені після 1980 року</i>					
Дунайський біосферний заповідник	1998	50252,9	15	26	63
Усього	X	250851,1	62	240	151

Примітка: складено автором за даними Державної служби статистики України [2]

Рівень зосередженості заповідників та природних національних парків по областях України різний, при цьому позитивна тенденція до збільшення об'єктів природно-заповідного фонду спостерігається не у всіх регіонах країни (табл. 3). Незмінною залишилась кількість заповідників та національних природних парків у 12 областях та м. Києві.

Таблиця 3

Кількість заповідників та національних природних парків за регіонами, од.

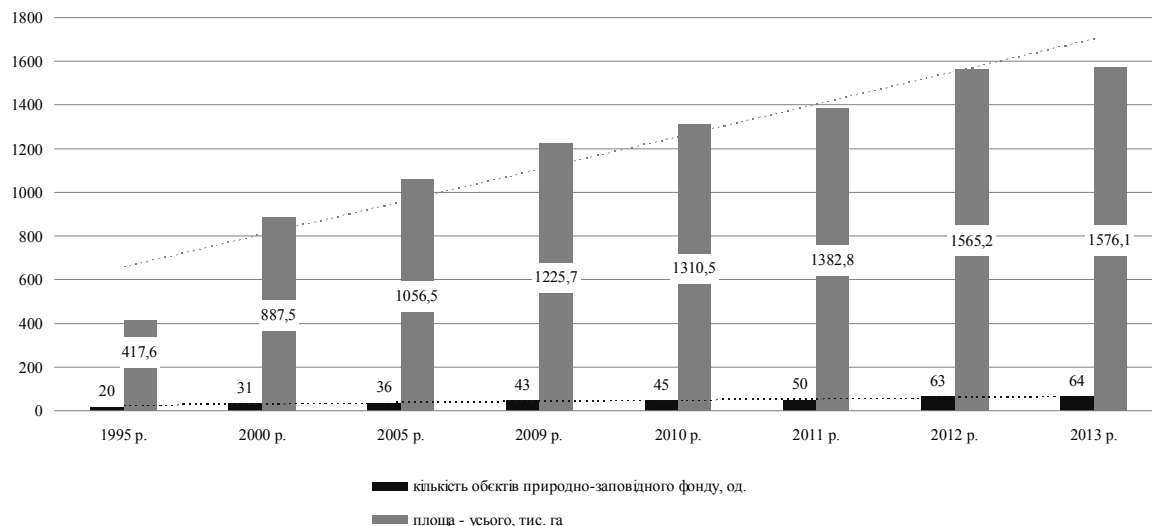
Адміністративна одиниця	Кількість об'єктів природно-заповідного фонду			Кількість національних природних парків			Кількість природних заповідників		
	2011 р.	2013 р.	2013 р. +,- до 2011 р.	2011 р.	2013 р.	2013 р. +,- до 2011 р.	2011 р.	2013 р.	2013 р. +,- до 2011 р.
Україна	50	64	14	29	42	13	17	18	1
АР Крим	6	7	1	-	1	1	6	6	0
Вінницька	0	1	1	-	1	1	-	-	-
Волинська	3	3	0	2	2	0	1	1	0
Дніпропетровська	1	1	0	-	-	-	1	1	0
Донецька	2	3	1	1	2	1	1	1	0
Житомирська	1	2	1	-	-	-	1	2	1
Закарпатська	4	4	0	3	3	0	-	-	-
Запорізька	2	2	0	2	2	0	-	-	-
Івано-Франківська	4	5	1	3	4	1	1	1	0
Луганська	1	1	0	-	-	-	1	1	0
Львівська	3	4	1	2	3	1	1	1	0
Миколаївська	2	3	1	1	2	1	1	1	0
Одеська	3	3	0	2	2	0	-	-	-
Полтавська	2	2	0	2	2	0	-	-	-
Рівненська	1	2	1	-	1	1	1	1	0
Сумська	2	2	0	2	2	0	-	-	-
Тернопільська	1	3	2	-	2	2	1	1	0
Харківська	1	3	2	1	3	2	-	-	-
Херсонська	3	5	2	1	3	2	-	-	-
Хмельницька	1	1	0	1	1	0	-	-	-
Черкаська	1	1	0	-	-	-	1	1	0
Чернівецька	3	3	0	3	3	0	-	-	-
Чернігівська	2	2	0	2	2	0	-	-	-
м. Київ	1	1	0	1	1	0	-	-	-

Примітка: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [2]

Незмінною залишається кількість біосферних заповідників: по одному у Закарпатській та Одеській і два у Херсонській областях.

Дослідження більш тривалого періоду підтверджують позитивну сталу динаміку до зростання кількості та площі об'єктів природно-заповідного фонду України (рис. 1).

Станом на 01.01. 2014 року в Україні нараховувалось 64 об'єкти природно-заповідного фонду загальною площею 1576,1 тис. га.

Рис. 1. Динаміка кількості та площі об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення в Україні

Примітка: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [2]

При збільшенні кількості об'єктів природно-заповідного фонду за досліджуваний період втричі, кількість працівників даної сфери зросла лише у 2,5 рази. За умов зростання площі об'єктів природно-заповідного фонду у 3,8 разів, цілком очевидним є значне збільшення навантаження на працівників земельної площі, яке зросло на 52,2 % (табл. 4).

На території Миколаївської області функціонує регіональний ландшафтний парк «Тилігульський», який створено рішенням Миколаївської обласної ради у 1995 році. Територія заповідного об'єкту включає узбережжя та прилеглі акваторії Тилігульського лиману в межах Березанського району загальною площею 8195,4 га. До його складу увійшов орнітологічний заказник місцевого значення «Пониззя Тилігульського лиману». Парк забезпечує збереження цінних природних комплексів та історико-культурних об'єктів Тилігульського регіону, створює умови для організованого туризму і відпочинку, проведення наукових досліджень та пропаганду екологічних знань. Як унікальний природний комплекс Тилігульський лиман включено до переліку водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення, головним чином, як середовище існування водоплавних птахів.

Таблиця 4

Рівень навантаження працівників об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення в Україні

Рік	Кількість працівників		Навантаження площі на одного працівника	
	осіб	темپ росту до 1995 р., %	площа, га	темп росту до 1995 р., %
1995	2069	100,0	20,2	100,0
2000	3235	156,4	27,4	135,8
2005	3598	173,9	29,4	145,4
2009	4157	200,9	29,5	146,0
2010	4260	205,9	30,8	152,3
2011	4470	216,0	30,9	153,1
2012	5101	246,5	30,7	151,9
2013	5130	247,9	30,7	152,2

Примітка: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [2]

Співробітники регіонального ландшафтного парку «Тилігульський» спільно з профільними державними установами та населенням здійснюють діяльність щодо збереження природно-заповідного

фонду. Основними видами діяльності є природоохоронна робота, проведення еколого-освітніх заходів, рекреаційна та наукова діяльність.

Так працівниками парку опрацьовано матеріали наукових досліджень і складено Літопис природи за 2012 рік. Прийнято два експедиційні виїзди фахівців інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України з метою вивчення фауни безхребетних тварин узбережжя Тилігульського лиману, зокрема, біотопічного розподілу видів Staphylinidae, Curculionoidea та Collembola.

Парк співпрацює з ДУ «Український науково-дослідний інститут медичної реабілітації та курортології МОЗ України» та Одеським центром Південного науково-дослідного інституту рибного господарства та океанографії в рамках спільної Програми проведення науково-дослідних робіт з оцінки сучасного стану водних живих ресурсів Тилігульського лиману в межах парку.

Велике розширення площ заповідного фонду без належного фінансового забезпечення є лише імітацією розвитку. Разом з тим, з іншого боку, відсутність достатнього обсягу земельних площ заповідників та природних парків гальмуватиме розвиток природно-заповідного фонду країни. Відтак, питання землезабезпеченості та рівня використання земель заповідників та національних природних парків України потребує більш ретельного дослідження.

Висновки. Вищерозглянуте свідчить, що Україна багата на національні природні парки, природні та біосферні заповідники. Її територія має: 42 національні природні парки, 18 природних та 4 біосферних заповідників. Найстарішими серед них є Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна, Кримський природний заповідник та Канівський природний заповідник Київського університету ім. Тараса Шевченка, а також Чорноморський біосферний заповідник, який є найбільшим серед усіх об'єктів природно-заповідного фонду України.

Встановлено тенденцію як по зростанню кількості заповідників та національних природних парків України, так і по збільшенню площі земель у їх розпорядженні. Разом з тим, відмічається значне збільшення навантаження на працівників з обслуговування земельних площ (до 30,7 га на працюючого), що знижує їх якість роботи.

Проблемними аспектами ефективного функціонування природно-заповідного фонду країни залишаються низький рівень культури використання заповідних територій, недостатнє фінансування, активізація діяльності з порушень вимог утримання об'єктів природо-заповідного фонду та недотримання природоохоронного законодавства. Вирішення проблемних питань діяльності об'єктів природо-заповідного фонду потребує подальших наукових напрацювань та надання рекомендацій по їх усуненню.

Список використаної літератури

1. Формування екологічної мережі та розвиток природно-заповідної справи в Україні / М. Томахін, В. Канцурак, І. Іваненко, Ю. Колмаз, Н. Фишко, А. Сторожук // Землепорядний вісник. – 2012. – № 3. – С. 23–29.
2. Борейко В. Когда мы отступаем или идем на компромисс, дикая природа гибнет / В. Борейко // Эковоины. Радикальное движение в защиту природы / Авто РикСкарс. – Чикаго : Изд-во Нобл пресс ; К., 2002. – С. 134–137.
3. Управління землями з особливим режимом використання у контексті стратегії збалансованого розвитку природокористування : наук. видання / [за ред. В. В. Горлачука]. – Миколаїв : Вид-во ПП «Шамрай», 2003. – 148 с.
4. Проблеми збереження та відновлення біорізноманіття в Україні / [Д. М. Гродзинський, Ю. Р. Шеляг-Сосонко та ін.]. – К. : Академперіодика, 2001. – 104 с.
5. Визначення меж водно-болотних угідь міжнародного значення «Ягорлицька затока» і «Тилігульський лиман» на території Миколаївської області : підсумковий звіт. Тема 4 / [авт. кол. : С. В. Тарашук, І. А. Акімов, О. М. Деркач та ін.] ; Ін-т зоології ім. Шмальгаузена НАН України. – К., 2005. – 179 с.
6. Коваленко О. Ю. Управління розвитком природно-заповідних територій регіону : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О. Ю. Коваленко. – Миколаїв : МДАУ, 2009. – 249 с.
7. Деркач О. М. Наукове обґрунтування створення регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса» / О. М. Деркач, С. В. Тарашук // Проект створення РЛП «Кінбурнська коса» (рукопис). – Миколаїв : Ойкумена, 1994. – 21 с.
8. Заповідники та національні природні парки України [Електронний ресурс] : стат. бюлетень 2013 рік / Держ. служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References

1. Tomakhin, M., Kantsurak, V., Ivanenko, I., Kolmaz, Yu., Fyshko, N., Storozhuk, A. (2012) Formuvannya ekolohichnoyi merezhi ta rozvytok pryrodno-zapovidnoyi spravy v Ukraini. *Zemlevporyadnyy visnyk*, (3), s. 23–29.
2. Boreyko, V. (2002). Kogda my otstupuem ili idem na kompromiss, dikaya priroda gibnet. *Ekovoyny. Radikal'noe dvizhenie v zashchitu prirody*. Avto RikSkars. Chicago: Izd-vo Nobl press; Kiev, s. 134–137.
3. Upravlinnya zemlyamy z osoblyvym rezhyom vykorystannya u konteksti stratehiyi zbalansovanoho rozvytku pryrodokorystuvannya (2003). Za red. V. V. Horlachuka. Mykolayiv: Vyd-vo PP «Shamray», 148 s.
4. Hrodzyns'kyy, D. M., Shelyah-Sosonko, Yu. R. ta in. (2001) Problemy zberezheniya ta vidnovlennya bioriznomanitya v Ukraini. Kyiv: Akadempriodyka, 104 s.
5. Tarashchuk, S. V., Akimov, I. A., Derkach, O. M. ta in (2005) Vyznachennya mezh vodno-bolotnykh uhid' mizhnarodnoho znachennya «Yahorlyts'ka zatoka» i «Tylihul's'kyy ly-man» na terytoriyi Mykolayivs'koyi oblasti: pidsumkovyy zvit. Tema 4; In-t zoolohiyi im. Shmal'hauzena NAN Ukrainy, Kyiv, 179 s.
6. Kovalenko, O. Yu. (2009) Upravlinnya rozvytkom pryrodno-zapovidnykh terytoriy rehionu : dys. ... kand. ekon. nauk : spets. 08.00.05 «Rozvytok produktyvnykh syl i rehional'na ekonomika». Mykolayiv: MDAU, 249 s.
7. Derkach, O. M., Tarashchuk, S. V. (1994) Naukove obgruntuvannya stvorennya rehional'noho landshaftnoho parku «Kinburnz'ka kosa». Proekt stvorennya RLP «Kinburnz'ka kosa» (rukopys). Mykolayiv: Oykumena, 21 s.
8. Zapovidnyky ta natsional'ni pryrodni parky Ukrainy (2013) [Elektronnyy resurs]: stat. byuleten'. Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy. Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

A. Bogoslavskya

THE DEVELOPMENT OF NATURE CONSERVATION FUND OF UKRAINE

The global and national nature conservation practice shows that the creation of science-based network of protected areas as a basic element of environmentally balanced socio-economic development of individual regions and the entire country is a guarantee of sustainable use of land, the conservation of unique and typical nature landscapes and the reduction of biomultiformity losses.

The study estimates the current state of territories of nature conservation fund of Ukraine and sets the parameters to determine their ecological and economic structure as well as ways to improve recreational consumption of natural reserve fund.

In Ukraine, at the end of 2013 there were 42 national parks, 18 nature reserves and 4 biosphere reserves. The oldest among them is the Biosphere Reserve «Askania Nova» which was established in 1898 by F. E. Falz-Fein. The Crimea Natural Reserve and Kanev Nature Reserve of Shevchenko Kyiv National University were formed in 1923, and the Black Sea Biosphere Reserve, which is the largest among all objects of nature reserve fund of Ukraine, was created in 1927.

A positive trend in the growth of the number of nature reserves and national parks of Ukraine as well as the increase of the area of land has been determined. However, a significant increase in the burden on the workers of land area has been observed (up to 30.7 hectares for one employee), which increased by 52.2% compared to 1995.

Keywords: *nature conservation fund, заповідник, національний парк, регіон, оцінка.*